

بایستگی‌ها و شایستگی‌های ساخت و ساز از منظر تعالیم اسلامی

نویسندگان: اکرم اصغری (ایران)^۱، دکتر سید حسن امامیان (ایران)^۲

پذیرش: ۱۳۹۴/۰۴/۳۰

دریافت: ۱۳۹۳/۱۱/۱۰

چکیده

در کشور ایران، و به خصوص در سال‌های اخیر، بازار مسکن و ساختمان‌سازی رونق بیشتری گرفته است. در این میان شاهدیم، که هر روز رعایت مباحث قانونی و اسلامی در ساخت و سازها، زیباسازی چهره شهرها و ایمن‌سازی ساختمان‌ها، به هم ریخته می‌شود. با مروری که در این نوشتار در روایات وارده از انوار مقدس اهل بیت علیهم‌السلام به انجام رسیده، به این نتیجه می‌رسیم که زیباسازی چهره شهرها، ایمن‌سازی ساختمان‌ها، ضرورت‌های هر منطقه مسکونی و... امور بسیار مهمی هستند، که از یک طرف توجه کردن به آن‌ها این امر- ساخت و ساز- را بسیار زیبا جلوه می‌دهد؛ اما چنانچه به روی دیگر قضیه نگاه بیندازیم، با عدم رعایت این توصیه‌های اهل بیت علیهم‌السلام حقوق شهروندی همسایگان، عابران و حتی خود را نقض کرده‌ایم. روایات جمع‌آوری شده در قالب ۶ بخش: نکات اخلاقی- مذهبی، نکات روانی، نکات فنی و توصیه‌های معماری خانه، نکات ایمنی و امنیتی، نکات بهداشتی- رفاهی و نکات اقتصادی گنجانده شده است. در بخش نکات اخلاقی- مذهبی، روایاتی مدنظر است، که مربوط به حقوق همسایه، آداب خرید و ورود به خانه است. و این در حقیقت به نمایش گذاشتن هنر دین اسلام؛ یعنی پیوند بخشیدن بین دنیا و آخرت است.

۱- دانشجوی کارشناسی گروه فقه و معارف اسلامی، دانشگاه مجازی المصطفی صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم‌علیه‌السلام، قم، ایران،

akram_asghari_63@yahoo.com

۲- مدرس گروه فقه و معارف اسلامی، دانشگاه مجازی المصطفی صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم‌علیه‌السلام، قم، ایران،

dr.imamian@gmail.com

در بخش نکات روانی، هشدارهای پیشوایان معصوم علیهم‌السلام در خصوص نکو بودن و بایستگی وسعت مسکن در حد نیاز، و تأثیر فوق‌العاده آن در روحیات و بهداشت روانی افراد بیان شده است. در بخش نکات فنی و توصیه‌های معماری، روایاتی بیان شده است که در نهایت ما را به این مطلب می‌رساند، که آپارتمان‌سازی گزینه مسئله‌داری است. در بخش نکات ایمنی و امنیتی با روایاتی آشنا می‌شویم، که نکات و هشدارهایی را مدنظر قرار داده است، که مراعات آن بر سازندگان مسکن و استفاده کنندگان آن الزامی بوده، و باید در مرحله ساخت یا بهره‌برداری مورد توجه قرار گیرد. در بخش نکات بهداشتی-رفاهی، پنجره‌ای رو به نکات لازم جهت حفظ بهداشت خانه، از دریچه احادیث باز می‌شود. از کراهت نگهداری حیواناتی هم‌چون سگ تا نکاتی در مورد روشنایی منازل و ضروریات هر منقطه مسکونی و... سخن به میان آمده است. آخرین بخش نیز که به نکات اقتصادی-مالی اختصاص می‌یابد، در حقیقت نمایش تلاش پیشوایان معصوم علیهم‌السلام را نشان می‌دهد، که حتی در امور دنیایی نیز از ایجاد تحول در نگرش و ذهنیت دیگران دریغ نداشته‌اند. به این ترتیب روایات، باورها و ارزش‌های اسلامی نقش انکارناپذیری در عرصه نظری، عملی و ارتقای زیبایی عینی، ذهنی و معنوی شهرها دارند.

واژگان کلیدی: خانه، مسکن، آپارتمان، معماری خانه، ساخت و ساز

مقدمه

در آموزه‌های دینی، از خانه به عنوان یکی از الطاف، آیات، نعمت‌ها و منت‌های الهی سخن رفته است. پیام‌ها و عبرت‌های خانه و خانه‌سازی در کنار راهکارهای ساخت و نگهداری مسکن مناسب، بیان گردیده؛ و بایسته‌ها و شایسته‌های اخلاقی-رفتاری مربوط به مقوله خانه و خانه‌سازی را می‌توان در جای‌جای آیات و روایات اسلامی مشاهده نمود.

بایستگی‌ها و شایستگی‌های ساخت و ساز از منظر تعالیم اسلامی / ۱۶۳

آنچه در این تحقیق ارائه می‌شود، مجموعه نکات مربوط به خانه و آپارتمان - به عنوان خانه امروزی در زندگی شهری - از نگاه رهنمودهای اسلامی است.

بخش اول: نکات اخلاقی - مذهبی

أ. ممنوعیت خانه‌سازی ریایی

این‌چنین نیست که همه جا بتوان از سیاست ساخت و ساز مسکن، دفاع و ترویج نمود. از آن‌جا که هنر دین اسلام، پیوند بخشیدن بین دنیا و آخرت است، و با نگاه مخصوصی آن‌چه بیگانه و اجنبی از ساحت حقیقت و کمال می‌باشد را شناسایی و نفی می‌کند؛ مجموعه‌ای از ساخت و سازها را ممنوع و موجب گرفتاری صاحب آن می‌داند. از جمله آن ساخت مسکن به هدف شهرت، زبازد شدن و تجمل‌گرایی کاذب است.

رسول اکرم ﷺ فرمودند:

«مَنْ بَنَى بِنْيَانًا رِيَاءً وَسَمِعَهُ حُمْلَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مِنَ الْأَرْضِ السَّابِعَةِ وَهُوَ نَارٌ تَشْتَعِلُ ثُمَّ يَطُوقُ فِي عُنُقِهِ وَيَلْقَى فِي النَّارِ فَلَا يَحْبِسُهُ شَيْءٌ مِنْهَا دُونَ قَعْرِهَا إِلَّا أَنْ يَتُوبَ قِيلَ يَا رَسُولَ اللَّهِ كَيْفَ يَبْنِي رِيَاءً وَسَمِعَهُ قَالَ يَبْنِي فَضْلًا عَلَى مَا يَكْفِيهِ اسْتِطَالَةٌ مِنْهُ عَلَى جِيرَانِهِ وَمَبَاهَاةً لِإِخْوَانِهِ!»^{۱۱}

هر که برای خودنمایی و شهرت، ساختمانی بسازد، روز قیامت آن را از زمین هفتم بر دوش دارد، و آن ساختمان آتش افروخته‌ای می‌شود، که طوق گردنش می‌گردد، و او در آتش افکنده می‌شود و تا قعر جهنم خواهد رفت؛ مگر توبه کند.

عرض شد: ای رسول خدا! ساختمان ریا و شهرت چگونه است؟
فرمود: این که بزرگی خانه بیش از نیاز و حاجتش باشد؛ و
بخواهد با بزرگی ساختمان، بر همسایه‌های خود سرفرازی کند،
و به برادرانش ببالد.

ب. حقوق و احکام همسایه

زندگی در خانه و آپارتمان، توأم با احکام و مسئولیت‌هایی در خصوص
همسایگان می‌باشد، که در ادامه به چند مسئله مهم از این موارد، اشاره می‌شود:
رسول اکرم ﷺ فرمودند:

هر که همسایه‌اش را اذیت کند، خداوند نسیم بهشت را بر او حرام
داشته، و جایش را در جهنم قرار می‌دهد. خدا از حق همسایه
بازخواست می‌کند. هر که حق همسایه را ضایع کند، از ما نیست. هر
که همسایه را از آنچه نیاز دارد محروم سازد، خداوند او را از فضل
و رحمتش در قیامت محروم می‌کند، و او را به خود وامی‌نهد؛ و هر
که چنین شد، هلاک می‌گردد، و خدا عذر او را نمی‌پذیرد.^۱

امام محمد باقر ﷺ نیز فرمودند:

هر گونه ورود بدون اجازه به خانه دیگری ممنوع، و مسئولیت
عواقب آن بر عهده وارد شونده است.^۲
میهمان آن جایی از خانه را جهت نشستن انتخاب کند، که
صاحب خانه پیشنهاد می‌کند.^۳

۱- حر عاملی، ۱۴۰۹، ج ۳، ص. ۵۹۰.

۲- همان، ص. ۵۱.

۳- همان، ص. ۵۷۵.

بایستگی‌ها و شایستگی‌های ساخت و ساز از منظر تعالیم اسلامی / ۱۶۵

ج. آداب خرید خانه و آداب ورود به خانه

حضرت رسول اکرم ﷺ فرمودند:

هرکس خانه‌ای می‌سازد، گوسفندی فربه قربانی کرده، و گوشتش را به مستمندان بدهد؛ و آن‌گاه این دعا را بخواند:

«اللَّهُمَّ ادْحِرْ عَنِّي مَرَدَّةَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ وَالشَّيَاطِينِ وَبَارِكْ لِي

فِي بِنَائِي»؛ پروردگارا! دیوان متمرّد و آدمیان نافرمان و شیاطین را

از من دور ساز، و این خانه را بر من مبارک گردان.

در این صورت، خدا خواسته‌اش را اجابت می‌سازد.^۱

حضرت امیرالمؤمنین علیؑ فرمودند:

وقتی به منزلتان داخل می‌شوید، بر خانواده‌تان سلام کنید؛ و اگر

خانواده‌اش نبود، بگوید: «السَّلَامُ عَلَيْنَا مِنْ رَبِّنَا» و «قُلْ هُوَ اللَّهُ

أَحَدٌ»^۲ را بخواند، که باعث می‌شود فقر از او دور شود.^۳

بخش دوم: نکات روانی

أ. مسکن وسیع، عامل سلامت روانی

توصیه اکید در خصوص نکو بودن و بایستگی وسعت مسکن تا آن‌جاست، که از جمله عوامل و نشانه‌های سعادت یا شقاوت شهروندان به شمار آمده است، و این حکایت از تأثیر فوق‌العاده آن در روحيات و تأمین بهداشت روانی افراد همزیست، در اجتماع کوچک خانه می‌نماید.

۱- مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۷۶، ص. ۱۵۸.

۲- اخلاص، ۱. (اشاره به تلاوت سوره مبارکه توحید).

۳- حر عاملی، ۱۴۰۹، ج ۳، ص. ۵۷۵.

به عبارتی اگر سازندگان و انبوه‌سازان مسکن نسبت به رعایت وسعت منزل و مأوای مسکن‌گزینان، دست به صرفه‌جویی بزنند، باید در فرصتی نه چندان دور به فکر ساخت بیمارستان‌های بزرگ، تیمارستان‌های وسیع و مکان‌های ورزشی - تفریحی بزرگ‌تری باشند، که به هیچ وجه جبران آسیب روانی حاصل از قفس‌های خانگی (و یا خانه‌های قفسی) را نخواهد نمود. این همان هشدار است، که پیشوایان معصوم علیهم‌السلام بر آن پافشاری نموده‌اند.

حضرت رسول اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم می‌فرمایند:

- از عوامل و نشانه‌های سعادت انسان مسلمان، داشتن مسکن وسیع است.^۱
- «مِنْ سَعَادَةِ الْمُسْلِمِ سَعَةُ الْمَسْكَنِ وَالْجَارُ الصَّالِحُ وَالْمَرْكَبُ الْهَيَّءُ»؛^۲ چند چیز از عوامل و نشانه‌های سعادت مسلمان است: مسکن وسیع، همسایه صالح و مرکب مناسب.

هم‌چنین امام محمد باقر علیه‌السلام می‌فرمایند:

- «مِنْ سِقَاءِ الْعَيْشِ ضِيقُ الْمَنْزِلِ»^۳؛ منزل کوچک و نفس‌گیر، از عوامل و نشانه‌های شقاوت است.

ب. منوط به نیاز بودن وسعت مسکن

از آن‌جا که شاخصه محوری احکام اسلامی، اصل عدالت می‌باشد؛ و در تعریف آن نیز گفته شده:

«يَضَعُ الْأُمُورَ مَوَاضِعَهَا»^۴؛ امور را در جای خود قرار می‌دهد.

۱- حر عاملی، ۱۴۰۹، ج ۳، ص. ۵۵۸.

۲. صدوق، ۱۴۱۳، ج ۱، ص. ۱۸۳.

۳- حر عاملی، ۱۴۰۹، ج ۳، ص. ۵۵۹.

۴- نهج البلاغه، حکمت ۴۳۷.

بایستگی‌ها و شایستگی‌های ساخت و ساز از منظر تعالیم اسلامی / ۱۶۷

می‌توان گفت، که با تمام توصیه‌هایی که در خصوص وسعت منزل مسکونی وارد شده؛ اما نباید فراموش کرد که این توصیه در ضابطه و چارچوب عدالت معنا می‌یابد.

این‌گونه که: ملاک در ضرورت مسکن وسیع و حد وسعت، نیاز و کفاف می‌باشد؛ و هرچه فراتر از حد کفایت است، موجب گرفتاری و وبال در دنیا و آخرت بوده، و از اسباب روان‌پریشانی به شمار می‌آید.^۱

این نکته برگرفته از احادیث متعددی است، که حکمت و علت مذموم بودن وسعت خارج از حد کفاف مسکن را نیز بیان نموده‌اند؛ از جمله:

۱- موجب فریفتگی و غرور است؛

«مَرَّ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلام بِبَابِ رَجُلٍ قَدْ بَنَاهُ مِنْ آجَرٍ.

فَقَالَ: لِمَنْ هَذَا الْبَابُ؟

فَقِيلَ: لِمَغْرُورٍ الْفُلَانِيٍّ ثُمَّ مَرَّ بِبَابٍ آخَرَ قَدْ بَنَاهُ صَاحِبُهُ بِالْآجَرِ.

فَقَالَ: هَذَا مَغْرُورٌ آخَرٌ»؛

حضرت علی عليه السلام از کنار خانه شخصی، که آن را با آجر ساخته

بود، عبور فرمودند، و بیان داشتند: این خانه مال کیست؟

گفتند: مال فلان مغرور است؛ سپس از کنار بنای آجری دیگر

عبور کردند، و فرمودند:

این هم یک مغرور دیگر است [و فریفته‌ای بسان سایر اهل

غرور است].^۲

۱- ر. ک: حر عاملی، ۱۴۰۹، ج ۳، ص. ۵۸۷.

۲- همان، ج ۵، ص. ۳۳۸.

۲- مشغولیت به چنین ساخت و سازهایی، غفلت از آخرت را به دنبال دارد؛ شخصی به حضرت امام حسین علیه السلام عرض می‌کند:

خانه‌ای ساخته‌ام و دوست دارم با ورود شما آن را افتتاح کنم، و با دعایتان آن را گشایش کنید.

حضرت به سمت خانه او راه افتادند، نگاه ایشان که به خانه آن‌چنانی او افتاد، فرمودند:

خانه [اصلی] خود را خراب کرده‌ای، و خانه دیگران (وارثانت) را آباد کردی؛ هر چند مردم زمین تو را با این ساخت و سازی که کرده‌ای، می‌ستایند؛ اما آسمانیان نکوهشت می‌کنند.

بی‌تردید فریفتگی، غرور و غفلت از مهم‌ترین عوامل بر هم زدن تصویر ذهنی روشن^۱ بوده، و همگی عواقب خطرناکی در روان و شخصیت روحی انسان‌ها دارند.

- تکمله:

۱- آفت روحی- اخلاقی مسکن وسیع و مرفه- بیش از حد نیاز- آن‌قدر است، که هشدارهای جدی پیشوایان معصوم علیهم السلام موجب می‌شد که برخی از یاران‌شان اقدام به متعادل نمودن ساختمان مسکونی خود می‌نمودند.^۲

۲- از جمله مصادیق نیاز به خانه وسیع، آن است که کاربری معنوی- فرهنگی داشته باشد؛ بلکه دور از واقعیت نیست اگر بگوییم مصادیق شاخص نیاز در همین زمینه خلاصه می‌شود. نمونه زیر، گویای این حقیقت است:

---

1. Eidetic Imagery

بایستگی‌ها و شایستگی‌های ساخت و ساز از منظر تعالیم اسلامی / ۱۶۹

حضرت امیرالمؤمنین علیه السلام به بصره رفتند، و به خانه علاء بن زیاد حارثی - از اصحاب - داخل شدند تا از او عیادت کنند. حضرت با مشاهده خانه وسیع وی، به او فرمودند:

«مَا كُنْتَ تَصْنَعُ بَسْعَةَ هَذِهِ الدَّارِ فِي الدُّنْيَا أَمَا أَنْتَ إِلَيْهَا فِي
الْآخِرَةِ كُنْتَ أَحْوَجَ وَبَلَىٰ إِنْ شِئْتَ بَلَغْتَ بِهَا الْآخِرَةَ تَقْرَىٰ فِيهَا
الضَّيْفَ وَتَصِلُ فِيهَا الرَّحِمَ وَتُطْلَعُ مِنْهَا الْحُقُوقَ مَطَالِعَهَا فَاذًا
أَنْتَ قَدْ بَلَغْتَ بِهَا الْآخِرَةَ»؛

تو در دنیا چه نیازی به این خانه وسیع داری؟ در حالی که در آخرت بدان نیازمندتر هستی. آری اگر آن را وسیله‌ای جهت رسیدن به آخرت کرده‌ای، اشکالی ندارد. این گونه که: در آن میهمانی برگزار کنی، و بستگان را به این جا دعوت نمایی تا دید و بازدید شود، و از خانه‌ات حق و حقوق آن را برسانی؛ در این صورت است که با همین خانه به آخرت نیز رسیده‌ای.^۱

ج. نکات گوناگون روانی

- ۱- ساختمان‌های مرتفع در معرض آفت‌ها و استرس‌های روانی، و نیز اذیت شدن توسط موجودات نامرئی (اجنه، شیاطین و...) قرار دارند.
- ۲- هر چند خانه وسیع از فاکتورهای مثبت در ایجاد آرامش روانی است؛ اما چنانچه قدرت مالی و زمینه لازم جهت تعویض منزل به مسکنی وسیع‌تر وجود ندارد، نباید اقدام به استقراض‌های کلان و سنگین نمود؛ چه این‌که همین باعث روان‌پریشی می‌گردد.

- ۳- در فضای داخلی خانه، مکانی جهت باغچه یا گل خانه پیش‌بینی شود.
- ۴- قبل از اقدام جهت خرید یا ساخت مسکن، نسبت به همسایه‌ها تحقیق شود.
- ۵- در طول روند خرید یا ساخت منزل، امور اداری و قراردادها کاملاً قانونی و کارشناسی شده انجام شوند تا در آینده تنش ایجاد نشود.

بخش سوم: نکات فنی و معماری خانه

أ. آپارتمان‌سازی

بنیان عمل، عقیده است. آپارتمان محصول غرب؛ یعنی عقاید کسانی است که غالباً اعتقادی به حریم شرعی، دقایق و لطایف روحی انسانی و... نداشتند. این دسته، سرپناه را با مسکن- که محل سکونت و آرامش است- اشتباه گرفتند. آجر و بتون و آهن‌ها را روی هم گذاشتند، و بلندمرتبه‌سازی کردند، و قفسی بلند به نام آپارتمان ساختند. ما نیز به بهانه فضای محدود زیست و شهرنشینی، آن را پذیرفته و با هزار تلقین نهادینه ساختیم.

حقیقت آن است که آپارتمان و آپارتمان‌سازی گزینه مطلوب دین اسلام نیست. از روایاتی که در این باره آمده نیز می‌توان علت و حکمت آن را فهمید:

۱- ساختمان‌های بلند، روح پارسایی و خویشتن‌داری را ضعیف می‌کند؛

امام جعفر صادق علیه السلام فرمودند:

«إِنَّ اللَّهَ وَكُلَّ مَلَكًا بِالْبِنَاءِ يَقُولُ لِمَنْ رَفَعَ سَقْفًا فَوْقَ ثَمَانِيَةِ

أَذْرُعٍ: أَيْنَ تُرِيدُ يَا فَاسِقُ؟»؛ کسی که بیش از هشت ذراع

(چهار متر) سقفش را بالا برد، ملکی به او می‌گوید: ای فاسق تا

کجا می‌خواهی بروی؟

بایستگی‌ها و شایستگی‌های ساخت و ساز از منظر تعالیم اسلامی / ۱۷۱

به طور کلی، بافت آپارتمان طوری است که رعایت حقوق همسایه، تجسس نکردن در کار دیگران، نگهداری نگاه، حفظ گوش از صحبت‌ها و مکالمات اطرافیان، و ده‌ها نمونه دیگر از مصادیق عدالت، پارسایی و خویش‌داری را با مشکل مواجه می‌سازد.

۲- ساختمان‌های بلندمرتبه، آسیب‌های روانی را نشانه می‌رود؛

امروزه تقریباً تمامی کسانی که آپارتمان‌نشین هستند؛ از آزارها و استرس‌ها و ناراحتی‌های روانی آن- هر کدام به نوعی- شکایت دارند. نکته مهم و عجیبی که در احادیث آمده، آن است که اعلام داشته‌اند:

ساختمان‌های بلند، زمینه آزار روحی توسط موجودات واقعی اما نامرئی (اجنه) را دارند، و شاید کسالت‌های روانی، تحریکات عصبی، استرس‌ها، ترس‌ها و فوبی‌ها، اختلالات روحی، نابسامانی‌های جسمی، خواب‌ها و کابوس‌ها و... که امروزه به وفور دیده می‌شوند، برخی از مصادیق آن آزارها توسط موجودات نامرئی واقعی باشند.

حالت جن‌زدگی- به عنوان نمونه آشکار- هم در منابع دینی و هم در مصادیق عینی به وفور به چشم می‌خورد، این حالت در فرهنگ لاتین، پوزیشن^۱ تعبیر می‌شود.

چنانچه چاره‌ای غیر از آپارتمان‌نشینی نبود، راه‌های معنوی مخصوصی جهت رفع تسخیرات موجودات آزاردهنده نیز توصیه شده است.

امام باقر علیه السلام فرمودند:

«شَكَارَ رَجُلٌ إِلَى أَبِي جَعْفَرٍ عليه السلام فَقَالَ أَخْرَجْنَا الْجِنَّ؛ يَعْنِي عُمَارَ مَنَازِلِهِمْ.»

قَالَ: اجْعَلُوا سُقُوفَ بَيْوتِكُمْ سَبْعَةَ أَذْرُعٍ وَاجْعَلُوا الْحَمَامَ فِي
أُكْنُافِ الدَّارِ.

قَالَ الرَّجُلُ: فَفَعَلْنَا ذَلِكَ فَمَا رَأَيْنَا شَيْئًا نَكْرَهُهُ بَعْدَ ذَلِكَ!؛

شخصی خدمت امام محمد باقر علیه السلام از آزار و اذیت برخی اجنه گلایه کرده، و می‌گوید: اجنه کاری کردند، که مجبور شدیم از خانه خارج شویم. حضرت فرمودند:

سقف خانه‌ها هفت ذراع باشد، و در برخی از قسمت‌های خانه نیز کیوتر نگهداری نمایید [تا جنیان به آن‌ها مشغول گردند].
آن شخص می‌گوید: ما هم همین کار را کردیم، و از آن پس دیگر ناراحتی مشاهده نمودیم.

در کلامی دیگر، امام صادق علیه السلام فرمودند:

«ابنِ بَيْتِكَ سَبْعَةَ أَذْرُعٍ فَمَا كَانَ بَعْدَ ذَلِكَ سَكَنَتِ الشَّيَاطِينُ إِنَّ
الشَّيَاطِينُ لَيْسَتْ فِي السَّمَاءِ وَلَا فِي الْأَرْضِ وَأَمَّا تَسْكُنُ الْهَوَاءَ»؛

خانه‌های خود را مرتفع نسازید؛ هر مقدار که بیش از هفت ذراع باشد، جایگاه شیاطین است. شیطان‌ها در آسمان یا زمین نیستند؛ بلکه در ما بین زمین و آسمان [هوا] زندگی می‌کنند.^۲

در حدیث دیگری نیز توصیه شده، که دور تا دور سقف خانه را «آیة الكرسي» نوشته، و از هشت ذراع به بالا را این‌گونه از محل سیطره موجودات اذیت کننده حفظ نماییم؛^۳ به ویژه این‌که با کاشی‌کاری می‌توان به زیبایی خانه نیز افزود.

۱- حر عاملی، ۱۴۰۹، ج ۳، ص. ۵۶۵.

۲- همان، ص. ۵۶۶.

۳- ر. ک: همان.

بایستگی‌ها و شایستگی‌های ساخت و ساز از منظر تعالیم اسلامی / ۱۷۳

- تکمله:

- ۱- از برخی روایات چنین به دست می‌آید، که اساساً آپارتمان‌سازی و برج‌سازی مذموم است؛^۱ و از دسته‌ای دیگر از احادیث می‌فهمیم، که حتی خانه‌های با سقف بلند- هرچند حالت آپارتمان نداشته باشند- نیز باید از تدابیر معنوی گفته شده استفاده نمایند.^۲
- ۲- از نگاه اسلام، ایده‌آل در نوع مسکن، همان مسکن معمولی و فاقد حالت آپارتمان و برج است؛ اما چنانچه ضرورت ایجاب می‌کند، و نیاز به استفاده از ساختمان‌های مرتفع بود، می‌توان از این‌گونه بناها بهره‌مند گردید؛ چه این‌که شاید یکی از حکمت‌ها و علت‌های نكوهیدن ساختمان‌های بلند، در موقعی است که ضرورت و لزومی که در حد نیاز باشد، در کار نبوده است.^۳

ب. کراهت ساخت و ساز بر روی قبور

با الهام از تعالیم دینی، می‌توان چنین نتیجه گرفت که لازم است محل دفن اموات و قبرستان، نقطه‌ای دور از شهر و صعب‌الوصول نباشد تا هم بستگان و بازماندگان اموات بتوانند به راحتی جهت ادای حقوق درگذشتگان‌شان اقدام کنند، و هم آینه عبرتی فرارویشان قرار گیرد تا مرگ را فراموش نکرده، و در تلاش جهت آمادگی برای مرگ و ادامه حیات اخروی خود باشند.

۱- ر. ک: حر عاملی، ۱۴۰۹، ج ۳، ص. ۵۶۵.

۲- ر. ک: همان، صص ۵۶۶-۵۶۵.

۳- ر. ک: ورام، ۱۳۷۶، ص. ۵۷.

برخی دستورات دینی تأکید دارند، که از ساخت بنا بر روی قبور اجتناب نموده، و تصرفی در آنها صورت نگیرد.

امام جعفر صادق علیه السلام می فرمایند:

«لَا تَبْنُوا عَلَى الْقُبُورِ»^۱؛ بر روی قبرها، ایجاد و ساخت بنا و

ساختمان نکنید.

ج. استحباب قرار دادن مکانی به عنوان مسجد در خانه

در آموزه‌های دینی توصیه فراوانی شده است، که قسمتی از خانه را به عنوان نمازخانه قرار دهند تا فقط جهت مراسم عبادی و نماز مورد استفاده قرار گیرد.

از این رو بر مهندسی معماری و ساختمان است تا قسمت مزبور را در نقشه ساختمان تعبیه کرده، و با این اقدام در جهت ترویج فرهنگ نماز و معنویت اقدام نمایند.

یکی از یاران حضرت امام صادق علیه السلام می گوید:

«كَتَبَ إِلَيَّ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ أَنِّي أَحَبُّ لَكَ أَنْ تَتَّخِذَ فِي دَارِكَ
مَسْجِدًا فِي بَعْضِ بِيُوتِكَ ثُمَّ تَلْبَسَ ثَوْبَيْنِ طَمْرِينِ غَلِظَيْنِ ثُمَّ
تَسْأَلَ اللَّهَ أَنْ يُعْتَقَكَ مِنَ النَّارِ وَأَنْ يَدْخِلَكَ الْجَنَّةَ وَلَا تَتَكَلَّمَ
بِكَلِمَةٍ بَاطِلٍ وَلَا بِكَلِمَةٍ بَغْيٍ»^۲؛

آن حضرت برایم نامه‌ای نوشتند، و فرمودند:

من دوست دارم که بخشی از خانه‌ات را به عنوان مسجد قرار بدهی،
و آن‌گاه لباسی مناسب با عبادت بر تن نمایی، و سپس از خدا
بخواهی تا تو را از آتش جهنم رهانیده، و به بهشت وارد سازد.

۱- مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۷۶، ص. ۱۵۹.

۲- همان، ج ۷۳، ص. ۱۶۲.

بایستگی‌ها و شایستگی‌های ساخت و ساز از منظر تعالیم اسلامی / ۱۷۵

د. کراهت نقش و نگار کردن خانه با تمثال‌ها، صورت‌ها و مجسمه‌ها

امروزه با توسعه و پیشرفت در رشته گچ‌بری، مجسمه‌سازی، نقاشی و... به تزئین ساختمان‌ها با تصاویر، تمثال‌ها، و شکل و شمایل‌ها و نیز مجسمه‌ها توجه فزون‌تری گردیده است؛ اما باید توجه داشت که صرف زیبایی دلیل بر پسندیدگی موضوعی نمی‌شود.

روایات متعددی وجود دارند، که پیام همه آن‌ها این است:

عدم جواز نقاشی خانه به تمثال‌ها و صورت‌های موجودات روح‌دار، و کراهت نگارسازی موجودات فاقد روح؛^۱ به ویژه آن‌که در گچ‌بری ساختمان‌ها از تمثال زنان و مردان استفاده می‌شود. از این رو بر معماران و دست‌اندرکاران امور ساختمانی است، که از این گونه موارد اجتناب نمایند.

حضرت رسول اکرم ﷺ فرمودند:

جبرئیل پس از آن‌که سلام الهی را بر من ابلاغ کرد، گفت: خدا از تزئین خانه‌ها به نقش و نگار تماثیل نهی نموده است.^۲

ی. چند نکته تکمیلی

- ۱- واجب است سرویس بهداشتی ساختمان رو یا پشت به قبله نباشد.
- ۲- داخل ساختمان، فضای گل‌خانه‌ای کوچکی تعبیه شود.
- ۳- ساختمان‌ها از دو قسمت بیرونی و اندرونی تشکیل شود تا موجب اختلاط بین محرم و نامحرم- به ویژه در هنگام میهمانی‌ها- نشود.

۱- ر. ک: حر عاملی، ۱۴۰۹، ج ۳، باب: عدم جواز نقش البیوت بالتماثیل والصور ذات الارواح

خاصة وکراهة غیرها وعدم جواز اللعب بها.

۲- ر. ک: همان، ص. ۵۶۰.

۴- ساخت و ساز سالنی- مشهور به این- خلاف فرهنگ اسلامی است، و مصداق تشبه به کفار می‌باشد. ضرورت دارد از این سبک خودداری گردد.

۵- اتاق خواب مخصوص همسران تعبیه شود.

۶- ناودان‌ها در مسیر رفت و آمد مردم نباشد.^۱

بخش چهارم: نکات ایمنی و امنیتی

مهم‌تر از ساخت خانه، مراعات نکات و تدابیر ایمنی و امنیتی است. در این بخش با مجموعه‌ای از نکات و هشدارها آشنا می‌شویم، که مراعات آن بر سازندگان مسکن و استفاده کنندگان الزامی بوده، و بایستی در مرحله ساخت یا بهره برداری- پس از ساخت- مورد توجه قرار گیرد.

أ. مقاوم‌سازی بنا

این اصل، به قدری مورد عنایت پیشوایان معصوم علیهم‌السلام بوده است، که حتی در ساخت قبور نیز به رعایت اتقان و پرهیز از سرهم‌بندی دستور داده‌اند. جریان مشهوری وجود دارد، که در کتاب‌های حدیثی آمده است:

رسول خدا صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم هنگام تدفین یکی از صحابه- سعد بن معاذ- مشاهده نمودند، که قبر از استحکام مناسب برخوردار نیست؛ پس خودشان به مقاوم‌سازی آن اقدام فرموده، و بیان داشتند:

«إِلَّاهِي لَأَعْلَمُ أَنَّهُ سَبِيلِي وَيَصِلُ إِلَيْهِ الْبَلَاءُ وَلَكِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ عَبْدًا إِذَا عَمَلَ عَمَلًا أَحْكَمَهُ»^۲؛

۱- ر. ک: مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۵۲، ص. ۳۳۳.

۲- همان، ج ۲۲، ص. ۱۰۷.

بایستگی‌ها و شایستگی‌های ساخت و ساز از منظر تعالیم اسلامی / ۱۷۷

من خودم می‌دانم که او بزودی در قبر پوشیده شده، و بدنش متلاشی می‌گردد؛ ولی خداوند بزرگ و عالی‌مرتب‌ه دوست دارد، که هرگاه کسی کاری انجام می‌دهد، آن را متقن انجام دهد.

ب. دیوار داشتن پشت‌بام، ایوان و بهار خواب‌ها

نکات مهمی در روایات ذیل این بخش، بیان شده است:

- ۱- پیامبر اکرم ﷺ شدیداً نهی کرده‌اند، که بر روی سطحی بخوابیم که کمتر از چهار دیوار (در چهار طرف) داشته باشد.^۱
- ۲- طول هر دیوار، کمتر از یک ذراع و یک وجب (حدود ۴۰ سانت) نباشد.^۲
- ۳- ارتفاع هر دیوار، کمتر از دو ذراع (یک متر) نباشد.^۳

ج. تدابیر امنیتی ویژه ساکنین منازل

هشدارهای متعددی در این زمینه وارد شده است. برخی از روایات می‌فرمایند:

- ۱- لازم است که منازل؛ دیوار، در و حداقل یک نوع مانع و پوشش داشته باشند.^۴
- ۲- در منازل در مواقع غیر لازم، بسته باشد.^۵
- ۳- شعله‌های آتش در غیر موارد نیاز، خاموش شود.^۶

۱- ر. ک: حر عاملی، ۱۴۰۹، ج ۳، ابواب المساکن، باب ۷، ح ۷-۸ و ۵ و ۳-۲.

۲- ر. ک: همان، ح ۳.

۳- ر. ک: همان، ح ۱.

۴- ر. ک: همان، ابواب احکام المساکن، باب ۱۷، ح ۱-۲.

۵- ر. ک: همان، باب ۱۶، ص. ۵۷۶.

۶- ر. ک: همان.

- ۴- روی ظرف‌های آب و غذا پوشیده گردد، و یا از مواد خالی شوند.^۱
- ۵- موقع خواب، از رها کردن آتش و وسایل آتشی بدون مراقبت پرهیز شود.^۲
- ۶- هنگام رسیدن به در خانه «بسم الله» گفته شود تا شیطان فرار کند، و هنگام داخل شدن به خانه نیز «بسم الله الرحمن الرحيم» گفته شود تا ملائکه بدان جا وارد شده، و با آن انس بگیرند.^۳
- ۷- هیچ‌گاه در منزل تنها نخوابیده،^۴ و اگر شخصی همراه نیست، قرآن همراه داشته، و تلاوت شود.^۵
- ۸- در اماکن مخروبه و فاقد استحکام خوابیده نشود. متخلفان از حلقه حفاظت الهی بیرون‌اند.^۶

بخش پنجم: نکات بهداشتی - رفاهی

أ. ضرورت حفظ بهداشت محل زندگی

- موارد بسیاری به عنوان نکات لازم جهت حفظ بهداشت خانه در احادیث بیان شده است، که به مرور برخی از آن‌ها می‌پردازیم:
- ۱- خانه‌های تان را جاروب کرده، و از خاک و غبار پاک کنید، که این روزی تان را جلب می‌کند.^۷

۱- ر. ک: حر عاملی، ۱۴۰۹، ج ۳، باب ۱۶، ص. ۵۷۶.

۲- ر. ک: همان.

۳- ر. ک: همان، ص. ۵۸۰.

۴- ر. ک: همان.

۵- ر. ک: همان.

۶- ر. ک: مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۷۶، ص. ۱۵۷.

۷- ر. ک: حر عاملی، ۱۴۰۹، ج ۳، ص. ۵۷۰.

بایستگی‌ها و شایستگی‌های ساخت و ساز از منظر تعالیم اسلامی / ۱۷۹

- ۲- خاکروبه و زباله را پشت درب خانه نریزید؛ زیرا جایگاه موجودات آسیب‌رسان (شیطان) می‌شود.^۱
- ۳- خانه‌های تان را از تار عنکبوت پاک کنید؛ چه این‌که محل زندگی موجودات خطرناک (شیطان)، و باعث فقر و گرفتاری است.^۲
- ۴- زباله‌ها را شب در خانه نگهداری نکنید.^۳

ب. کراهت نگهداری سگ در خانه

در ادبیات عرفی، به کسی متمدن گفته می‌شود که تابع فرهنگ و آداب اروپایی باشد؛ هر چند که این تقلید مستلزم زیر پا گذاشتن اندیشه‌های دینی بوده، و به مخالفت با آن بینجامد.

قائلین به این دیدگاه، متوجه این نکته نشده‌اند، که پیشرفت حقیقی وقتی است که پا به پای دستورات و راهنمایی‌های آفریدگار و راهنمایان زندگی - معصومین علیهم‌السلام - گام بردارند.

از جمله مظاهر تمدن غرب، نگهداری از سگ در خانه - و بلکه چونان عضوی از خانواده - است. این رفتار، به عدم مراعات دقیق بهداشت منجر شده، و عواقب بیماری و امراض به دنبال خواهد داشت.

گذشته از این، از نگاه تعالیم دینی هر گونه زیست سگ در میان خانه و زندگی، باعث دور کردن منزل و ساکنین آن از رحمت‌های ویژه پروردگار می‌گردد.

۱- ر. ک: حر عاملی، ۱۴۰۹، ج ۳، ص. ۵۷۱.

۲- ر. ک: همان، ۵۷۴.

۳- ر. ک: همان، ص. ۵۷۲.

رسول خدا ﷺ می فرماید:

«إِنَّ جِبْرَيْلَ أَتَانِي فَقَالَ إِنَّا مَعَشَرَ الْمَلَائِكَةِ لَأَدْخُلُ بَيْتًا فِيهِ

كَلْبٌ وَلَا تِمْتَالُ جَسَدٌ وَلَا إِنَاءٌ يُبَالُ فِيهِ»^۱؛ جبرئیل به من گفت:

ما فرشتگان به خانه‌ای که در آن سگ یا مجسمه یا آلودگی همراه

با نجاست باشد، وارد نمی‌شویم.

البته در خصوص کسانی نیز که در مکان‌های دوردست و در معرض خطر، و حمله حیوانات وحشی هستند، اجازه داده شده که از سگ استفاده کنند.^۲ هر چند آن‌ها نیز موظف‌اند که محیط زندگی سگ را از زندگی خصوصی خود جدا ساخته، و مراعات بهداشت و جنبه‌های شرعی را در دستور کار قرار دهند.

ج. نکاتی در مورد روشنایی منازل

در مجموع پیام‌های پیشوایان معصوم^{علیهم‌السلام} توصیه‌هایی پیرامون روشنایی منازل بیان شده، که به برخی از آن‌ها می‌پردازیم:

۱- پیامبر خدا ﷺ از ورود به خانه تاریک نهی فرمودند؛ مگر آن‌که

همراهشان چراغ باشد.^۳

۲- روشن کردن چراغ قبل از غروب خورشید، فقر را می‌برد.^۴

۳- موقعی که روشنایی به قدر کافی موجود است، (به عنوان مثال: در

شب‌های مهتابی، در جاهایی که دیگر به چراغ نیازی نیست) از

روشن کردن چراغ پرهیز شود.^۵

۱- مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۷۶، ص. ۱۵۹.

۲- ر. ک: مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۷۶، ص. ۱۶۱.

۳- ر. ک: حر عاملی، ۱۴۰۹، ج ۳، ص. ۵۷۳.

۴- ر. ک: همان.

۵- ر. ک: همان، ص. ۵۷۴.

د. سه ضرورت هر منطقه مسکونی

لازم است مسئولین شهرسازی تدبیری بیندیشند، که در هر شهر و روستا و محل زندگی مردم، امکان جذب، زندگی و فعالیت سه گروه که نیاز اصلی هر منطقه است، وجود داشته باشد.

در خصوص معرفی این سه گروه مهم، امام جعفر صادق علیه السلام فرمودند:

«لَا يَسْتَعْنَى أَهْلُ كُلِّ بَلَدٍ عَنْ ثَلَاثَةٍ يُفَزَعُ إِلَيْهِمْ فِي أَمْرِ دُنْيَاهُمْ
وَأَخْرَجَتْهُمْ فَإِنْ عَدِمُوا ذَلِكَ كَانُوا هَمَجًا: فَفِيهِ عَالِمٌ وَرِعٌ وَأَمِيرٌ خَيْرٌ
مُطَاعٌ وَطَيِّبٌ بَصِيرٌ ثَقَّةٌ»؛^۱ مردم هر منطقه به سه چیز نیاز دارند تا در
امور دنیایی و آخرتی به آن‌ها پناه ببرند؛ و اگر این‌ها را نداشته باشند،

همواره در هرج و مرج خواهند بود:

- ۱- عالم اسلام‌شناس پارسا؛
- ۲- مدیر خیرسان مقتدر؛
- ۳- طیب آگاه مطمئن.

بخش ششم: نکات اقتصادی - مالی

أ. تشویق به سرمایه‌گذاری در زمینه مسکن

اهمیت موضوع خانه و خانه‌سازی تا آن‌جاست، که سفارش شده اکیداً از راکد گذاشتن پول حاصل از فروش خانه خودداری نموده، و حتی آن را جز در زمینه ساخت و ساز مسکونی صرف نکنند.

در همین خصوص، نبی مکرم صلی الله علیه و آله می‌فرمایند:

«مَنْ بَاعَ دَارًا ثُمَّ لَمْ يَجْعَلْ ثَمَنَهَا مِثْلَهَا لَمْ يُبَارَكْ لَهُ فِيهَا»؛^۲

۱- مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۸۷، ص. ۲۳۵.

۲- متقی هندی، ۱۴۲۴، ج ۳، ص. ۵۲.

هر که خانه‌اش را بفروشد و پولش را در راه خرید خانه خرج نکند، آن پول برایش برکت نخواهد داشت.

ب. ایجاد ذهنیت لزوم تغییر و تحول در مسکن و پرهیز از رکود

تلاش پیشوایان معصوم علیهم‌السلام بر این بوده تا به پیروان خود جهت دهند؛ یعنی: بفهمانند که چگونه فکر کنند؟ به چه فکر کنند؟ و چگونه عمل کنند؟ در همین مسیر است، که حتی در امور دنیایی نیز از ایجاد تحول در نگرش و ذهنیت دیگران دریغ نکرده، و توصیه اکید می‌کنند که: خداوند، امکانات و زینت‌های دنیایی را حلال کرده است؛ پس شما آن را استفاده کرده، و در مسیر صحیح به کار گیرید. دنیای خوب (به شرط عدم دلبستگی و وابستگی به آن) وسیله خوبی است برای داشتن آخرتی نیکو. از جمله این موارد، اظهار کراهت از داشتن منزل کوچکی است، که تکاپوی نیازهای اصلی آدمی را نداشته، و دست و پای او را می‌بندد؛ با این‌که شخص امکان تبدیل منزل به خانه‌ای بهتر را هم دارد. گاهی مواقع این توصیه در کمال صراحت لهجه بیان شده است. به عنوان مثال:

«إِنَّ أَبَا الْحَسَنِ علیه‌السلام اشترى داراً وأمر مؤمئياً له يتحول إليها وقال له: إن منزلك ضيقٌ. فقال له المؤمئى قد أحدث هذه الدار أبي. فقال: إن كان أبوك أحق فينبغي أن تكون مثله»؛

امام کاظم علیه‌السلام خانه‌ای برای یکی از شیعیانشان خریدند، و به او فرمودند: خانه‌ات کوچک است.

او گفت: همین خانه کوچک، یادگار پدرم است.

حضرت فرمودند: حال اگر پدر تو احق بود، تو هم باید مثل او بمانی.^۱

بایستگی‌ها و شایستگی‌های ساخت و ساز از منظر تعالیم اسلامی / ۱۸۳

هم‌چنین پیامبر گرامی اسلام ﷺ در پاسخ شخصی که از کوچکی منزلش شکایت داشت، فرمودند:

تا آن‌جا که می‌توانی با صدای بلند از خدا بخواه تا خانه‌ای بزرگ به تو روزی نماید.^۱

ج. بحران خانه‌های خالی و ممانعت از عرضه جهت اجاره

از جمله آسیب‌های اقتصادی در حوزه مسکن، امتناع دارندگان خانه‌های متعدد از اجاره دادن به متقاضیان می‌باشد. این بحران در کلان‌شهرها به ویژه در مناطق شمالی شهرهای بزرگ، به چالشی جدی تبدیل شده است. بنا به گفته‌های مسئولین و آمار ارائه شده، اگر صاحبان خانه‌های خالی از سکونت، نسبت به اجاره دادن آن‌ها به متقاضیان اقدام نمایند، بخش وسیعی از نیاز فاقدین منزل، تأمین می‌شود.

امام صادق علیه السلام به آن دسته از متمکنین که از اجاره دادن خانه خود خودداری می‌کنند، خطاب کرده و هشدار می‌دهند:

«مَنْ كَانَ لَهُ دَارٌ وَاحْتِاجَ مُؤْمِنٍ إِلَى سَكْنِهَا فَمَنْعَهُ إِيَّاهَا قَالَ اللَّهُ

عَزَّ وَجَلَّ: مَلَأْتُكَتِي! عَبْدِي بَخِلَ عَلَيَّ عَبْدِي بِسُكْنِي الدُّنْيَا، وَعِزَّتِي

لَا يَسْكُنُ جَنَانِي أَبَدًا»^۲؛ هر که خانه‌ای داشته باشد، و با وجود نیاز

مؤمنی جهت سکونت در آن، ممانعت نماید؛ در انتظار این تهدید

خدا باشد، که به فرشتگانش می‌فرماید: ای ملائکه من! این بنده در

دنیا از در اختیار گذاشتن خانه‌اش به یکی از بندگانم بخل ورزید. به

عزتم سوگند، که هرگز او را در بهشت‌هایم سکونت نمی‌دهم.

۱- حر عاملی، ۱۴۰۹، ج ۳، ص. ۵۵۸.

۲- مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۷۴، ص. ۳۸۹.

د. هشدار به مشغولیت افراطی در تعمیر ساختمان

هر چند اتقان در عملیات ساختمانی و رسیدن به خانه، مطلوب بوده، و کمک شایانی به حفظ امنیت بنا و مقاومسازی آن می‌کند؛ اما مشغولیت افراطی به آن، منفی بوده، و حکایت از نوعی هشدار و تنبیه الهی دارد.

در همین ارتباط، امام صادق علیه السلام فرمودند:

«مَنْ كَسَبَ مَالًا مِنْ غَيْرِ حِلِّهِ سَلَطَ عَلَيْهِ الْبِنَاءَ وَالطِّينَ وَالْمَاءَ!»؛ هر

که از راه حرام، پولی به دست آورد، خداوند او را به کار ساختمانی و آب و گل دچار می‌سازد.

درس این روایت آن است، که بدانیم: گاهی برخی تعمیرات ساختمانی، تقاص و کیفر کردارها و آلودگی‌های مالی ما می‌باشد، که متوجه آن نیستیم.

منابع و مأخذ

- ۱- قرآن کریم.
- ۲- نهج البلاغه.
- ۳- حر عاملی، محمد حسن، (۱۴۰۹)، وسائل الشیعه، قم: آل‌البیت علیهم السلام لاحیاء التراث.
- ۴- صدوق (ابن بابویه قمی)، ابوجعفر محمد بن علی، (۱۴۰۳)، خصال، قم: انتشارات جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
- ۵- همان، (۱۴۱۳)، من لا یحضره الفقیه، قم: انتشارات جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
- ۶- متقی هندی، علاء‌الدین علی، (۱۴۲۴)، کنز العمال فی سنن الأئوال والأفعال، بیروت، دارالکتب العلمیه.
- ۷- مجلسی، محمد باقر، (۱۴۰۳)، بحار الانوار، بیروت: دار احیاء التراث العربی.
- ۸- ورام، مسعود بن عیسی، (۱۳۷۶)، تنبیه الخواطر و نزهه التواظر، (المعروف بمجموعه ورام)، تهران: چاپ علی اصغر حامد.